লগে লগে জাতিয়ে আনুপাতিক হাৰত অধিক মুদ্ৰা ৰাহি হিচাপে হাতত ৰাখে। উৎপাদিত সামগ্ৰী বা প্ৰকৃত আয় (Y) আৰু K স্থিৰে থকা অৱস্থাত দৰস্তৰ দুগুণ বৃদ্ধি (P_0 ৰ পৰা P_1 লৈ) হ'লে, সামান্য আয় (nominal income) দুগুণ বৃদ্ধি ($P_0\bar{Y}$ ৰ পৰা $P_1\bar{Y}$ লৈ) হ'ব আৰু ইয়াৰ ফলত মুদ্ৰাৰ চাহিদাও দুগুণ বৃদ্ধি (M_0 ৰ পৰা M_1 লৈ) হ'ব। কাৰণ, একেখিনি লেনদেনৰ কাৰণে দুগুণ বৰ্দ্ধিত দৰস্তৰত লেনদেনৰ বাবে দুগুণ মুদ্ৰাৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

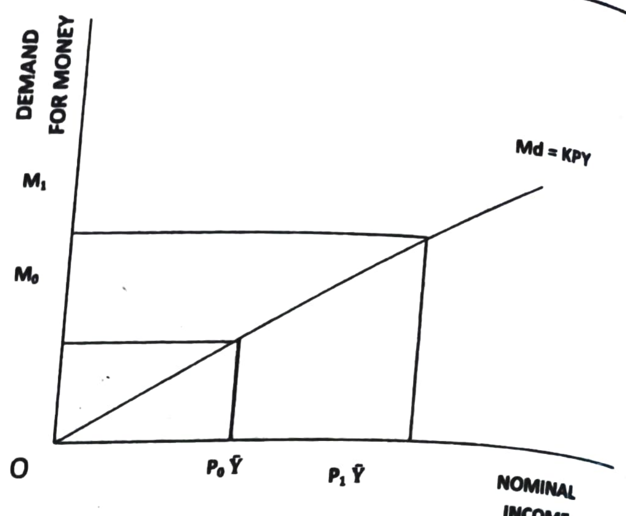

Fig. 3.E

মুঠৰ ওপৰত সংস্থাপিত মুদ্ৰা চহিদা তত্বৰ সাৰাংশ সমূহ তলত দিয়া ধৰণে উল্লেখ কৰিব পাৰি।

(i) মুদ্ৰা কেৱল বিনিময়ৰ এক মাধ্যম।

(ii) সামান্য পৰিমাণৰ আয়ত হাতত ৰাহি মুদ্ৰা ৰখাৰ ইচ্ছা ইয়াৰ নুন্যতম স্তৰত স্থিৰে থাকে বুলি ধৰা হয়।

(iii) জনসাধাৰণে আয়ৰ সামান্য সুদ বিহীন নগদ স্থিৰ জমা, লেনদেন আৰু সাৱধানতাৰ অভিপ্ৰায়ে ৰাখে।

(iv) লেনদেনৰ কাৰণে হাতত ৰখা নুন্যতম প্ৰয়োজনীয়তা ওপৰিখিনি জমা কাৰ্য্য অবিবেচক (irrational) কাৰ্য্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়, কাৰণ মুদ্ৰাৰ নিজা কোনো মূল্য নাই।

(v) মুদ্ৰাৰ চাহিদা পৰিমাণ প্ৰত্যক্ষভাৱে দৰস্তৰৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

2. কেইনছৰ মুদ্ৰা চাহিদা তত্ব (Keynes' theory of demand for money) ঃ

কেইনছে তেওঁৰ মুদ্ৰাৰ চাহিদা সম্পৰ্কীয় তত্ব তেওঁৰ ১৯৩৬ চনত প্ৰকাশিত বিখ্যাত গ্ৰন্থ "The general theory of employment, interest and meoney" ত উল্লেখ কৰিছে। কেইনছৰ মতে, মুদ্ৰাৰ চাহিদা সৃষ্টি হয় মুদ্ৰাৰ তাৰল্য প্ৰীতি (Liquidity preference) ৰ জৰিয়তে। তাৰল্য প্ৰীতিৰ অৰ্থ হ'ল সম্পদক নগদ টকালৈ ৰূপান্তৰ প্ৰক্ৰিয়া। তাৰল্য সম্পদ অন্যান্য সম্পদৰ তুলনাত অধিক পছন্দৰ। গতিকে কেইনছৰ মতে মুদ্ৰা চাহিদাৰ অৰ্থ হ'ল মুদ্ৰাক নগদ ৰূপত ৰখাৰ মানুহৰ ইচ্ছা বা আসক্তি।

কেইনছে মুদ্ৰাৰ চাহিদা বা তাৰল্য প্ৰীতিৰ সম্পৰ্কে তিনিটা অভিপ্ৰায় উল্লেখ কৰিছে। সেই অনুসৰি অভিপ্ৰায় কেইটা হ'ল—

(i) লেনদেনৰ অভিপ্ৰায় (transaction motive)

(ii) সাৱধানতাৰ অভিপ্ৰায় (Precautionary motive)

(iii) ব্যৱসায়িক লাভজনিত অভিপ্ৰায় (Speculative motive)

কেইনছৰ মতে, সৰ্ব্বমুঠ মুদ্ৰাৰ চাহিদাৰ অৰ্থ হ'ল সৰ্ব্বমুঠ নগদ মুদ্ৰাৰ পৰিমাণ আৰু সৰ্ব্বমুঠ নগদ মুদ্ৰাক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। ইয়াৰে এটা হ'ল, সক্ৰিয় নগদ জমা (active balance) য'ত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে মুদ্ৰাৰ

লেনেদেনৰ চাহিদা আৰু সাৱধানতাৰ চাহিদা আৰু নিষ্ক্ৰিয় জমা (idle balance) বা ব্যৱসায়িক লাভজনিত কাৰণত ৰখা মুদ্ৰাৰ চাহিদা।

(i) লেনদেনৰ অভিপ্ৰায় (Transaction motive)

মুদ্ৰা বিনিময়ৰ মাধ্যম হিচাপে দৈনন্দিন লেনদেনৰ কাৰণে প্ৰয়োজন হয়। ব্যৱসায়িক ক্ষেত্ৰত আয় আৰু ব্যয়ৰ মাজত সম্পূৰ্ণ সামজঞ্জ্য নাথাকে। ব্যক্তিৰ আয় আহৰণ আৰু ব্যয় পৰিচালনাৰ মাজত সময়ৰ মিল নাথাকে। সাধাৰণতে আয় আহৰণ কৰা হয় বিচ্ছিন্ন (discrete) সময় বিৰতিত আৰু ব্যয় পৰিচালিত হয় একাদিক্ৰমে। গতিকে, এনে পৰিপেক্ষিতত লেনদেন কাৰ্য্য সুচাৰুভাৱে পৰিচালনাৰ বাবে কিছু পৰিমাণৰ মুদ্ৰা প্ৰয়োজন হয়। গতিকে, লেনদেনৰ অভিপ্ৰায় পূৰণৰ অৰ্থে সময় ভিত্তিক মুদ্ৰাৰ আহৰণ আৰু খৰচৰ ব্যৱধান পূৰণৰ অৰ্থে মুদ্ৰাৰ চাহিদা কৰা হয়। লেনদেনৰ অভিপ্ৰায়ৰ উদ্দেশ্যে কৰা মুদ্ৰাৰ চাহিদাই সময় ভিত্তিক আয়-ব্যয়ৰ ব্যৱধান পূৰণক বুজায়।

কেইনছে মুদ্ৰাৰ লেনদেনৰ চাহিদা আলোচনা কৰোতে আয় অভিপ্ৰায় (income motive) আৰু ব্যৱসায় অভিপ্ৰায় (business motive) দুয়োটাকে উল্লেখ কৰিছে। আয় অভিপ্ৰায় গৃহস্থী বা পৰিয়ালৰ লেনদেনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। পৰিয়ালে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন লেনদেনৰ ক্ষেত্ৰত আয় আৰু ব্যয়ৰ ব্যৱধান দূৰ কৰা কাৰণে নিজৰ হাতত মুদ্ৰা ৰখাৰ প্ৰয়োজন হয়। আনহাতে ব্যৱসায় অভিপ্ৰায়ে ব্যৱসায়ী সকলৰ ব্যৱসায়িক কাৰণত প্ৰয়োজন হোৱা লেনদেনৰ অভিপ্ৰায়ক বুজায়। ব্যৱসায়ী সকলক ব্যৱসায়িক ব্যয় যেনে, মজুৰি প্ৰদান, দৰমহা পৰিশোধ, কেঁচামাল ক্ৰয় আদিৰ কাৰণে নগদ জমাৰ প্ৰয়োজন হয়।

(ii) সাৱধানাৰ অভিপ্ৰায় (Precautionary motive)ঃ

লেনদেন অভিপ্ৰায়ৰ বাদেও ব্যক্তিয়ে কিছুমান জৰুৰীকালীন আৰু অনাকাঙ্খিত সমস্যা যেনে— বেমাৰ-আজাৰ, দুৰ্ঘটনা, নিয়োগহীনতা আদি সমস্যা সমাধানৰ কাৰণে কিছু নগদ মুদ্ৰা ৰাখে। পৰিয়ালৰ ক্ষেত্ৰত অনাকাঙ্খিত অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিয়ে তেওঁলোকৰ সাৱধানতা অভিপ্ৰায়ৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। আনহাতে ব্যৱসায়ী সকলৰ ক্ষেত্ৰত ভৱিষ্যতৰ ব্যৱসায় প্ৰত্যাশা, সমৃদ্ধি আৰু সংকোচনে মুদ্ৰাৰ সাৱধানতা অভিপ্ৰায়ৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। গতিকে সাৱধানতা অভিপ্ৰায়ৰ উদ্দেশ্যে কৰা মুদ্ৰাৰ চাহিদা নিৰ্ভৰ কৰে ভৱিষ্যতৰ অনিশ্চয়তাৰ ওপৰত।

কেইনছৰ মতে মুদ্ৰাৰ সাৱধানতাৰ চাহিদা (Lp) লেনদেন চাহিদাৰ দৰেই মুদ্ৰা আয় (Y) ৰ এক স্থিৰ (Kp) কাৰ্য্য আৰু সুদৰ হাৰ পৰিবৰ্তনৰ প্ৰতি অস্থিতিস্থাপক। অৰ্থাৎ,

$$Lp = Kp\,(Y)$$

কেইনছে লেনদেন আৰু সাৱধানতাৰ উদ্দেশ্যে কৰা মুদ্ৰাৰ চাহিদাক একেলগ কৰিছে, যিহেতু দুয়োটাই সাধাৰণ ভাৱে স্থিৰে থাকে। তাৰোপৰি দুয়োটাই নিৰ্ভৰ কৰে ব্যক্তিৰ আয়ৰ ওপৰত আৰু উভয়েই সুদ অস্থিতিস্থাপক। লেনদেন আৰু সাৱধানতাৰ উদ্দেশ্যে কৰা মুদ্ৰাৰ নগদ জমা সমষ্টিক কেইনছে সক্ৰিয় জমা (Active balance) হিচাপে উল্লেখ কৰিছে। এনেদৰে নগদ সক্ৰিয় জমাৰ চাহিদা (L_1 = Lt+Lp) আয়ৰ এক স্থিৰ (K=Kt+Kp) কাৰ্য্য আৰু প্ৰতিকী হিচাপে প্ৰকাশ কৰা হয় এনে দৰে,

$$L_1 = Lt + Lp = Kt\,(Y) + Kp\,(Y) = K(Y)$$

ব্যক্তি আৰু ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান ভেদে প্ৰয়োজনীয় নগদ জমাৰ পৰিমাণ নিৰ্ভৰ কৰে আয়ৰ তীব্ৰতা, ঋণ ব্যৱস্থাপনা, মুদ্ৰালৈ সহজে ৰূপান্তৰ কৰিব পৰা সম্পদ, ব্যক্তিৰ নিৰাপত্তাহীনতাৰ মাত্ৰা আদি বিষয়বোৰৰ ওপৰত। অৱশ্যে এই ক্ষেত্ৰত সামগ্ৰিকভাৱে K স্থিৰে থাকে বুলি ধৰি লোৱা হয়। অন্য কথাত হ্ৰস্বকালত নিৰ্দ্ধাৰক K ৰ পৰিবৰ্তন নহয়।

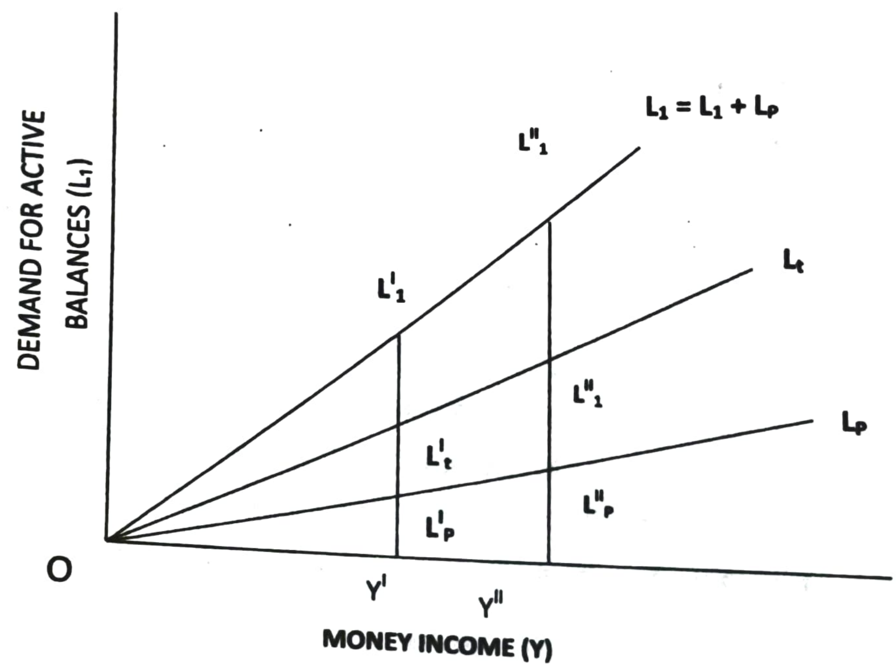

Fig. 3.F

ওপৰৰ চিত্ৰত মুদ্ৰাৰ সক্ৰিয় চাহিদা জমা (L_1 = Lt + Lp) ক মুদ্ৰা আয়ৰ স্থায়ী (K=Kt + Kp) সম্পৰ্কক দেখুৱা হৈছে। ইয়াত মুদ্ৰাগত আয় আৰু নগদ সক্ৰিয় জমাৰ মাজত এক আনুপাতিক আৰু ধনাত্মক সম্পৰ্ক দেখুৱা হৈছে। চিত্ৰত Lt ৰেখাই মুদ্ৰাৰ লেনদেনৰ চাহিদা আৰু Lp ৰেখাই মুদ্ৰাৰ সাৱধানতাৰ চাহিদা প্ৰতিনিধিত্ব কৰাৰ লগতে L_1 = Lt + Lp ৰেখাই Lt আৰু Lp ৰেখাৰ উলম্ব যোগফলৰ লগতে সক্ৰিয় নগদ জমাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে। সেই অনুসৰি oY' আয় স্তৰত মুদ্ৰাৰ সক্ৰিয় নগদ জমাৰ চাহিদা হ'ব, $Y'L'_1 = (Y'L't + Y'L'P)$। যেতিয়া আয় স্তৰ OY'' লৈ বৃদ্ধি হ'ব, তেনে ক্ষেত্ৰত নগদ সক্ৰিয়া জমাৰ চাহিদা পূৰ্বৰ অৱস্থাৰ পৰা Y'' L''= (Y'' L'' t + Y'' L'' P) লৈ বৃদ্ধি হ'ব।

(iii) নিস্ক্ৰিয় নগদ জমা বা ব্যৱসায়িক লাভজনিত মুদ্ৰাৰ চাহিদা (Idle cash balance or speculative demand for money)ঃ

মুদ্ৰাৰ নিস্ক্ৰিয় নগদ জমাৰ চাহিদা ব্যৱসায়িক লাভজনিত অভিপ্ৰায়ৰ সৈতে জড়িত। ব্যৱসায়িক লাভজনিত কাৰণত সৃষ্টি হোৱা মুদ্ৰাৰ চাহিদা কেইনছ্‌ৰ এক উল্লেখযোগ্য অৱদান। সংস্থাপিত অৰ্থনীতিবিদ সকলৰ মতে ব্যক্তিয়ে কেৱল লেনদেন আৰু সাৱধানতাৰ উদ্দেশ্যে নগদ মুদ্ৰাৰ চাহিদা কৰে।

মুদ্ৰাৰ লাভজনিত চাহিদা অনুসৰি ব্যৱসায়ী সকলে কিছু পৰিমাণৰ নগদ মুদ্ৰা ভৱিষ্যতে বণ্ড (Bond) আৰু আমানতৰ সুদৰ হাৰ পৰিবৰ্তন সুবিধা লাভৰ কাৰণে নিজৰ হাতত নগদ হিচাপত ৰাখে। মুদ্ৰাৰ ব্যৱসায়জনিত অভিপ্ৰায়

মুলত সুদৰ হাৰ আৰু বণ্ডৰ মূল্যৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। উদাহৰণ স্বৰূপে ধৰা হ'ল— এখন বণ্ডৰ দাম 100 টকা আৰু 3% সুদৰ হাৰত লাভ কৰে 3 টকা। এতিয়া যদি সুদৰ হাৰ 4% লৈ বৃদ্ধি পায়, তেনে ক্ষেত্ৰত বণ্ডৰ মূল্য 75 টকালৈ হ্ৰাস পায় তেনে ক্ষেত্ৰত একে পৰিমাণৰ 3 টকা স্থিৰ আয় লাভ কৰিব।

ব্যক্তিয়ে হাতত নগদ মুদ্ৰা ৰাখিব বিচাৰে কিয়নো ভৱিষ্যতে অনুমাণ কৰিব নোৱাৰা সুদৰ হাৰ (বণ্ডৰ মূল্য) পৰিবৰ্তনৰ সুবিধা গ্ৰহণৰ কাৰণে। এই ক্ষেত্ৰত ব্যক্তিয়ে সম্পদ মুদ্ৰাৰ আকাৰত নে বণ্ডৰ আকাৰত ৰাখিব, তেনে পৰিপেক্ষিতত বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ (ic) ৰ সৈতে ভৱিষ্যৰ প্ৰত্যাশিত সুদৰ হাৰ (ie) ৰ মাজত তুলনা কৰে। ইয়াৰে দ্বিতীয়টো সুদৰ হাৰক কেইনছে্ স্বাভাৱিক সুদৰ হাৰ হিচাপে উল্লেখ কৰিছে। যদিহে ব্যক্তিয়ে ভাৱে যে, বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ নিম্ন (বণ্ডৰ দাম উচ্চ) আৰু ভৱিষ্যতে বৃদ্ধি হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে (বণ্ডৰ দাম নিম্ন হয়), তেনেহ'লে ব্যক্তিয়ে মূলধনৰ লোকচান অনুমান কৰিব আৰু প্ৰত্যাশিত বণ্ডৰ লোকচান এৰাই চলিবলৈ, তেওঁলোকে কম সুদত ধাৰ ল'ব (ইতিমধ্যে ক্ৰয় কৰা বণ্ড বিক্ৰী কৰিব) আৰু নিজৰ হাতত নগদ মুদ্ৰা ৰাখিব যাতে ভৱিষ্যতে অধিক সুদত ধাৰলৈ দিব পাৰে (কম দামত বণ্ড ক্ৰয় কৰিব পাৰে)। গতিকে, যেতিয়া প্ৰত্যাশিত সুদৰ হাৰ বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰতকৈ অধিক হ'ব, তেনেক্ষেত্ৰত ব্যৱসায়জনিত অভিপ্ৰায়ৰ উদ্দেশ্যে মুদ্ৰাৰ চাহিদা বাঢ়িব। আনহাতে যদি ব্যক্তিয়ে অনুভৱ কৰে যে, ভৱিষ্যতে সুদৰ হাৰ হ্ৰাস পাব (বণ্ডৰ মূল্য বৃদ্ধি পাব) তেনে ক্ষেত্ৰত ব্যৱসায়িক লাভজনিত কাৰণত মুদ্ৰাৰ চাহিদা হ্ৰাস পাব।

ব্যক্তিয়ে নিজৰ হাতত মুদ্ৰা ৰাখিবনে বা বণ্ড ৰাখিব সেইটো নিৰ্ভৰ কৰিব বণ্ডৰ পৰা আহৰণ কৰা শুদ্ধ বা নেট উৎপাদনৰ ওপৰত। শুদ্ধ বা নেট উৎপাদনত অন্তৰ্ভূক্ত বিষয়বোৰ হ'ল, বণ্ডৰ পৰা আহৰণ কৰা সুদৰ পৰিমাণ বা মূলধনৰ লাভাংশ আৰু লোকচান (ic+g); যেতিয়ালৈকেবণ্ডৰ পৰা আহৰণ কৰা শুদ্ধ উৎপাদন শূণ্যতকৈ অধিক হয়, তেনেক্ষেত্ৰত ব্যক্তিয়ে নিজৰ হাতত বণ্ড ৰাখিব। যদি শুদ্ধ উৎপাদন শূণ্যৰ সমান হয়, তেনেক্ষেত্ৰত ব্যক্তি বণ্ড আৰু মুদ্ৰাৰ প্ৰতি নিৰপেক্ষ হ'ব। যি ক্ষেত্ৰত শুদ্ধ উৎপাদন শূণ্যৰ সমান হয়, তেনেক্ষেত্ৰত সুদৰ হাৰৰ জটিল মূল্য (critical value) তলত উল্লেখ কৰা ধৰণে সমাধান কৰিব পাৰি।

$ic + g = 0$

কিন্তু, $g = ic/ie = 1$

গতিকে, $ic/ie = 1 + ic = 0$

বা, $ic/ie + ic = 1$

বা, $ic\,(1/i_e + 1) = 1$

বা, $ic\,(1+i_e / i_e) = 1$

বা, $ic = 1/1+i_e / i_e$

বা, $ic = i_e/1+i_e$

উদাহৰণ স্বৰূপে, যদি i_e .04 হয় তেনেহ'লে বৰ্তমানৰ জটিল মূল্য (critical value) হাৰ হ'ব .04/1 + .04 = .0385। একেদৰে যেতিয়া বৰ্তমানৰ বজাৰ সুদৰ হাৰ জটিল সুদৰ হাৰ (.0385) ৰ ওপৰত হ'ব, তেতিয়া লাভ আহৰণ কাৰী ব্যৱসায়ীয়ে বণ্ড হাতত ৰাখিব আৰু যদি বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ .0385 ৰ নিম্নত থাকে তেতিয়া ব্যৱসায়ীয়ে মুদ্ৰা হাতত ৰাখিব। ধৰা হ'ল i_e = .04 আৰু ic =.039 তেতিয়া $g = ic/i_e - 1$ = Rs. (- .025) হ'ব আৰু এনে

ক্ষেত্ৰত বণ্ড হাতত ৰাখিলে সম্পদৰ গৰাকীয়ে প্ৰতিটো টকাৰ বিনিময়ত নেট উৎপাদন লাভ কৰিব ic+g= Rs. .039+ Rs. (- .025) = .014। গতিকে, বণ্ডৰ পৰা লাভ কৰা আয় আহৰণ শূণ্যতকৈ অধিক (ic + g >o) আৰু সম্পদৰ গৰাকীয়ে নগদ মুদ্ৰাৰ বিপৰীতে বণ্ডৰ হাতত ৰাখি মূলধনৰ ধনাত্মক নেট আয় লাভ কৰিব।

অৱশেষত ক'ব পাৰি যে, আয়স্তৰ স্থিৰে থকা অৱস্থাত লাভজনিত কাৰণত কৰা মুদ্ৰাৰ চহিদা আৰু বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰৰ মাজত এক বিপৰীত সম্পৰ্ক বিদ্যমান। বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ বৃদ্ধি পালে ব্যৱসায়িক লাভজনিত মুদ্ৰাৰ চাহিদা হ্ৰাস পায় আৰ ইয়াৰ বিপৰীতে বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ হ্ৰাস পালে মুদ্ৰাৰ চাহিদা বৃদ্ধি পায়। এনেদৰে ব্যৱসায়িক লাভজনিত মুদ্ৰাৰ চাহিদা অভিপ্ৰায় (L_2) সুদৰ হাৰ পৰিবৰ্তনৰ এক স্পৰ্শকাতৰ সূচক আৰু ঋণাত্মক কাৰ্য্য। প্ৰতীকী ৰূপত এই সম্পৰ্কক এনেদৰে দেখুৱাব পাৰি,

$$L_2 = f(i)$$

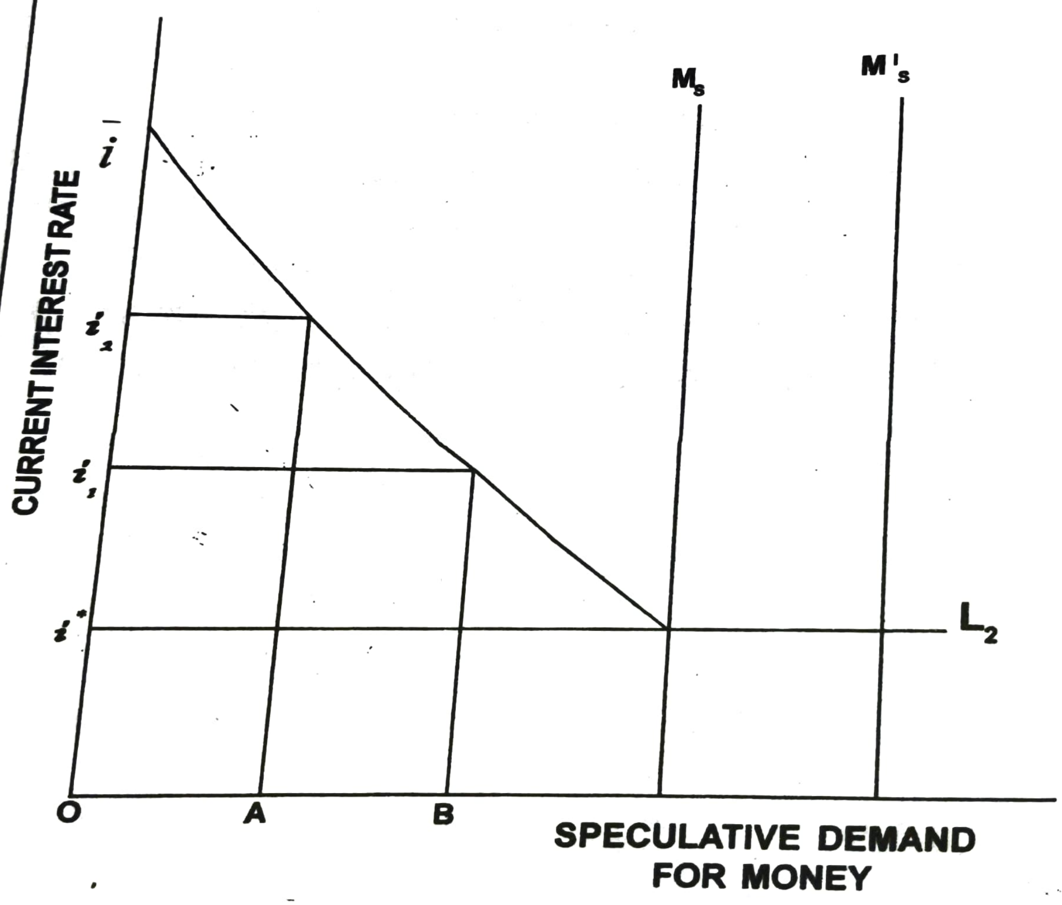

Fig. 3 G

ব্যৱসায়িক লাভজনিত মুদ্ৰাৰ চাহিদা আৰু সুদৰ হাৰৰ সম্পৰ্কক ওপৰৰ 3.G চিত্ৰত উল্লেখিত নিম্নগামী L_2 ৰেখাৰ জৰিয়তে দেখুৱাব পাৰি। সুদৰ হাৰ Oi ত বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ আৰু প্ৰত্যাশিত সুদৰ হাৰ সমান (ic = ie) আৰু লাভজনিত মুদ্ৰাৰ চাহিদা অভিপ্ৰায় শূণ্যৰ সমান। ইয়েই হ'ল সৰ্বাধিক জটিল মূল্য হাৰ যিটোৰ ওপৰত সমাজে কেৱল বণ্ড নিজৰ হাতত ৰাখিব। নিম্ন সুদৰ হাৰ Oi_2 ত লাভজনিত কাৰণত মুদ্ৰাৰ চাহিদাৰ পৰিমাণ OA। বৰ্তমানৰ সুদৰ হাৰ O_1 লৈ